

1923 TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE GÜNÜMÜZDE MÜBADİL KİMLİK VE KÜLTÜRLERİNİN YAŞATILMASI

Gökçe BAYINDIR GOULARAS*

ÖZET

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'ye doğru yapılan en önemli göçlerden biri 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesidir. Bu zorunlu göç ile yüz binlerce kişinin hayatı değişmiş, mübadiller bir yandan yeni vatanlarına uyum sağlamaya çalışırken diğer bir yandan da doğdukları toprakların oluşturduğu kimlik ve kültürlerini gelinen vatanda yaşatmaya çalışmışlardır. Bu makalede mübadil kimlik ve kültürlerinin eski ve yeni kuşaklar tarafından yaşatılmaya çalışıldığı farklı ortamlar incelenecektir. Özellikle köy kahvehaneleri, dernek ve vakıflar ile internet ortamlarına değinilecek ve kuşak farklılıklarının kimliklerin yaşatılmasında oynadığı rol ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Göç, Mübadele, Mübadil, Türkiye, Yunanistan, Kimlik.

1923 POPULATION EXCHANGE BETWEEN TURKEY AND GREECE: THE SURVIVAL OF THE EXCHANGED POPULATION'S IDENTITIES AND CULTURES

ABSTRACT

During the period of the Turkish Republic, the 1923 population exchange between Greece and Turkey marked one of the largest migrations into Turkey. As a result of this mandatory migration, the lives of thousands of people were changed. The exchanged population, in addition to their efforts to be integrated into their new homeland, sought to preserve their identities and cultures of origin, which had been shaped by their natal territories. This work presents a study on the survival of identities and cultures of both the old and new generations of the exchanged. In particular, village cafés, associations, foundations, and the influence of Internet will be examined in order to demonstrate the role that different generations played in this effort to ensure identity survival.

Keywords: Migration, Population exchange, Turkey, Greece, Identity.

Giriş

Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi, Kurtuluş Savaşı ve Mudanya Anlaşması sonrasında, İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanan Lozan Barış Konferansı'nda alınan kararlardan biridir. Bu karar, 30 Ocak 1923'te imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile kesinlik kazanmıştır. Mübadeleye tabii tutulacak olan halklar ve mübadele kapsamına girmeyen kişiler ile mübadelenin zorunlu karakteri, sözleşmenin ilk iki maddesinde belirtilmiştir.

Madde 1.

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2.

Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır (Soysal, 2000:185).

Sözleşmenin birinci maddesinden anlaşıldığı gibi, mübadele edilecek olan halkların sadece dini kimliği esas alınmış, dilsel, etnik ve kültürel farklılıklar önemsenmemiştir. Yine aynı maddenin belirttiği mübadelenin zorunlu bir göç olması hususu, gerek göçün kısa sürede tamamlanmasını sağlama amacıyla, gerekse demografik değişiklikler nedeniyle her iki ülkenin de yaşayacağı ekonomik sorunların bir ölçüde azaltılması düşüncesiyle öngörülmüştür.

Mübadele kararı, toplumların dini bakımdan homojen duruma getirilmesi açısından gerek Türkiye'nin, gerekse Yunanistan'ın arzusu doğrultusunda alınmış bir karardır.

Mübadele ile her iki ülkede de dinsel kimlik bütünlüğü kesin çözüm bulmuştur (Aktar, 2007:116). Ancak ekonomik açıdan baktığımızda, mübadele kararı Yunanistan için daha önemlidir çünkü 1923 yılına kadar Anadolu ve Doğu Trakya'dan 1.200.000'e yakın Rum Ortodoks Yunanistan'a göç etmiştir (Belli, 2006: 89). Rum muhacirlerin yerleştirilmesi ve en kısa sürede üretici duruma getirilmeleri için, Yunanistan topraklarında yaşayan Müslümanların Türkiye'ye göç etmesi ve onların evleri ve arazilerine muhacirlerin yerleşmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Ladas, 1932: 465). Bu bağlamda mübadelenin, ulus-devlet kurmak ve güçlendirmek çerçevesinde hem dini hem de ekonomik temeli olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Mübadele sözleşmesinin imzalanmasından itibaren Türkiye ve Yunanistan'da mübadillerin taşınması, yerleştirilmesi ve üretici durumuna getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlisi, mübadillerin geldikleri yerlere ve sosyo-ekonomik statülerine göre yeni yerleşim birimlerinin belirlenmesidir. Ancak bu belirleme, en başta yerleşim yerlerinin müsait olup olmadığına bağlıdır. İşte bu nedenle iskan faaliyetleri her iki ülke için de birinci derecede önem taşımıştır.

Türkiye'de Mübadil Yerleşimleri

Mübadele sözleşmesinin sonucu olarak İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da ikamet eden Ortodoks Rumların dışında tüm Anadolu'da ve Doğu Trakya'da ikamet eden Ortodoks Rumlar Yunanistan'a, Batı Trakya dışında Yunanistan topraklarında yaşayan tüm Müslümanlar Türkiye'ye gönderilmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre, mübadele kararının sonucu olarak 1923 ile 1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 456.720 Müslüman gelmiş ve çoğunluğu Ekim 1923'te kurulan *Mübadele İskan ve İmar Vekaleti* tarafından önceden belirlenmiş olan köy ve şehirlere yerleştirilmiştir.

İskan faaliyetlerinin sonuçlarına baktığımızda, Türkiye'de mübadil iskanının en yoğun olduğu yerlerin genel olarak eski Rum yerleşimleri olduğunu görmekteyiz. Köy iskanı açısından ele aldığımızda, mübadiller çoğunlukla mübadele öncesi ya da mübadeleyle Rumların terk ettiği boş köylere iskan edilmişlerdir. Bu nedenle en çok mübadil iskanı Batı Anadolu ve Trakya'ya olmuştur. Diğer mübadiller ise yerli halkın yaşadığı köylere ya da kendilerinden önce iskan edilmiş olan muhacirlerin köylere iskan edilmişlerdir.

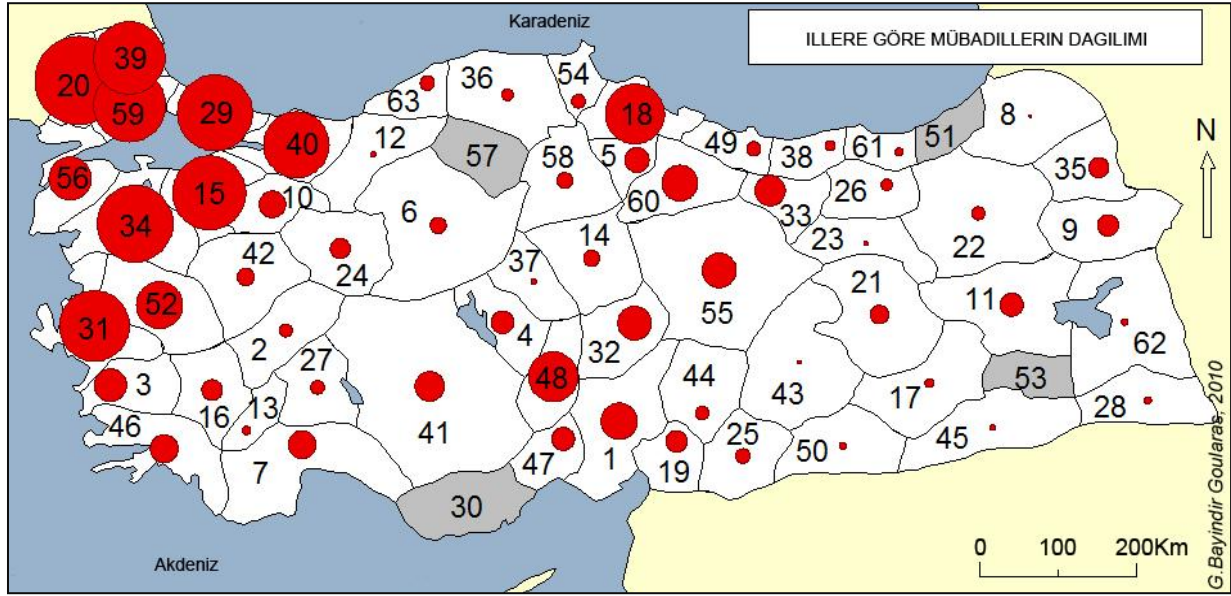
Tablo 1. 1923 ile 1927 yılları arasında illere göre iskan edilmiş mübadil sayıları

İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil sayısı	İl	Mübadil sayısı	İl	Mübadil sayısı
Adana	8440	Çanakkale	11638	Isparta	1175	Mersin	3330
Afyon	1045	Cebeli Bereket	2944	İstanbul	36487	Muğla	4968
Aksaray	3286	Çorum	1570	İzmir	31502	Niğde	15702
Amasya	3844	Denizli	2728	Kars	2512	Ordu	1248
Ankara	1651	Diyarbakır	484	Kastamonu	842	Samsun	22668
Antalya	4920	Edirne	49441	Kayseri	7280	Şanlıurfa	290
Artvin	46	Elazığ	2124	Kırklareli	33119	Şebinkarahisar	5879
Aydın	6630	Erzincan	116	Kırşehir	193	Sinop	1189
Balıkesir	37174	Erzurum	1095	Kocaeli	27687	Sivas	7539
Bayazıt	2856	Eskişehir	2567	Konya	5549	Tekirdağ	33728
Bilecik	4461	Gaziantep	1330	Kütahya	1881	Tokat	8218
Bitlis	3360	Giresun	623	Malatya	76	Trabzon	404
Bolu	194	Gümüşhane	811	Manisa	13829	Van	275
Burdur	448	Hakkari	310	Maraş	1143	Yozgat	1635
Bursa	34543	Hatay	1037	Mardin	200	Zonguldak	1285

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (Behar, 1996: 63)

Tablo 1’de gösterilen veriler doğrultusunda, Edirne, Bursa, Balıkesir, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ, İzmir ve İstanbul’un mübadillerin en yoğun olarak iskan edildiği iller olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde bu verilerin sonuçları mübadillerin %58’inin Marmara Bölgesi’ne, %13’ünün Ege Bölgesi’ne, %11’inin Karadeniz Bölgesi’ne ve %10’unun İç Anadolu Bölgesi’ne iskan edildiğini göstermektedir. Doğu Anadolu %2,5 ve Güneydoğu Anadolu %0,5lik pay ile Türkiye’nin en az mübadil iskanı alan bölgeleri olmuştur (Harita 1). En yoğun mübadil iskanı, 260.000’den fazla mübadil ile Marmara Bölgesi’nde yapılmıştır. Sadece Trakya’ya 100.000’den fazla mübadil iskan edilmiştir (Erdal, 2006: 352). İstanbul’da en çok mübadil iskanı yapılan semtler, mübadele öncesinde en çok Rum nüfusa sahip olan yerler olmuştur. Avrupa yakasında başta Çatalca, Silivri ve köyleri olmak üzere, Sarıyer ve köyleri, Mahmutbey, Bağcılar, Esenler ve köyleri; Anadolu yakasında ise Kartal, Pendik ve Tuzla önemli sayıda mübadilin iskân edildiği yerler olmuştur. Mübadil iskanından sorumlu Mübadele İmar ve İskân Vekâleti’nin iskan faaliyetleri dışında, Marmara Bölgesi’ne, özellikle de İstanbul’a, 1924 yılından itibaren serbest iskan da yapılmıştır. İş bulmak ya da aile fertlerinin yanına taşınmak gibi nedenlerle diğer şehir ve köylerden İstanbul’a doğru gerçekleşen serbest göç hareketleri, İstanbul’da ikamet eden mübadil sayısını arttırmıştır.

Harita 1. Mübadillerin Türkiye’de Dağılımı 1923-1925

Mübadil sayısı	İller	Mübadil sayısı	İller	Mübadil sayısı	İller
1	Adana	24	Eskişehir	47	Mersin
2	Afyon	25	Gaziantep	48	Niğde
3	Aydın	26	Gümüşhane	49	Ordu
4	Aksaray	27	Isparta	50	Şanlıurfa
5	Amasya	28	Hakkâri	51	Rize
6	Ankara	29	İstanbul	52	Manisa
7	Antalya	30	İçel	53	Siirt
8	Artvin	31	İzmir	54	Sinop
9	Ağrı	32	Kayseri	55	Sivas
10	Bilecik	33	Şebinkarahisar	56	Çanakkale
11	Bitlis	34	Karesi	57	Çankırı
12	Bolu	35	Kars	58	Çorum
13	Burdur	36	Kastamonu	59	Tekirdağ
14	Yozgat	37	Kırşehir	60	Tokat
15	Bursa	38	Giresun	61	Trabzon
16	Denizli	39	Kırklareli	62	Van
17	Diyarbakır	40	Kocaeli	63	Zonguldak
18	Samsun	41	Konya		
19	Cebeli	42	Kütahya		
Bereket		43	Malatya		
20	Edirne	44	Kahramanmaraş		
21	Elazığ	45	Mardin		
22	Erzurum	46	Muğla		
23	Erzincan				

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (Behar,1996:63)

İskan çalışmaları sonucunda karşımıza iki farklı tablo çıkmaktadır. Mübadillerin bir bölümü geldikleri yerlerdeki mesleklerini devam ettirebilecekleri yerlere iskan edilmemişlerdir. Örneğin tütüncülük veya hayvancılıkla geçinen mübadillerin bir kısmı,

ekonomik faaliyetlerini gerçekleştiremeyecekleri kıyı bölgelerindeki köy ve kentlere yerleştirilmişlerdir. Tarımla uğraşan birçok mübadil şehirlerde iskan edilirken, şehirli mübadiller ise kırsal kesime yerleştirilmiştir. İskan sonucunda iskan edilen köylerdeki kapasite nedeniyle bazı mübadillerin aileleri farklı yerlere gönderilmiş, aileler bölünmüştür (Kaplanoğlu, 1999: 82). İşte bu tür durumlarda genelde mübadiller iskan edildikleri yerlerden kendilerine daha uygun olan yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu şekildeki iç göçler önemli sayıda olmuştur (Arı, 2008: 156). Ancak, devletin iskanından vazgeçip başka yerlere göçen mübadiller, iskan yardımı ve üretici hale gelmelerini sağlayacak devlet yardımından faydalanamamışlardır.

İskan, aynı zamanda mübadillerin toplumsal entegrasyonu ile doğrudan bağlantılıdır. Yeni yerleşilen yerlerde karşılaşılan ekonomik, sosyal ve kültürel şartlar, mübadillerin yeni vatanlarına uyum sağlama aşamasında olumlu ya da olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir. Diğer bir taraftan, iskan yerleri, mübadillerin gelenek ve göreneklerinin, kıyafet, müzik, dans, mutfak kültürlerinin, dil ve lehçelerinin, kısacası ortak hafızalarının, kültürel miraslarının ve kimliklerinin Türkiye’de yaşatılması açısından çok önem taşımıştır.

Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatıldığı Mekanlar¹

Mübadile nedeniyle eski toplumsal, kültürel ve doğal çevrelerini yitiren mübadillerin, Türkiye’de bunları yeni baştan kazanmaları, kurmaları ve onarmaları gerekmiştir (Arı, 2008: 166). İskan yerleri, mübadiller bakımından, farklı kültürlerin yaşatılması, grup içi ilişkilerin ve dayanışmanın devamlılığı açısından en belirleyici etken olmuştur. Terk edilen Rum köylerine veya boş arazilere köy kurulması şeklinde gerçekleştirilen iskanlar bu devamlılık açısından olumlu sonuçlar vermiştir. Bu tip iskandan faydalanmış olan mübadiller, gelmiş oldukları çevredeki toplumsal kalıplarını yeni ortamlarında kurdukları köylerine aktarmışlar, kültürlerinin damgasını vurmuşlardır (Boran, 1945: 25-26). Özellikle de tamamen mübadillerden oluşan köyler, geline yerlerdeki gelenek ve göreneklerin yaşatılmasına ortam sağlamıştır (Gökacı, 2005: 280). Ancak önemli sayıda mübadil, kendilerinden daha önce Türkiye’ye göç etmiş olan başka muhacir gruplarının yaşadığı köylere, ya da bölgeye göre *manav* ya da *gacal* olarak adlandırılan yerli halkın yaşadığı köylere iskan edilmiştir. Bu durum, kimlik ve kültürlerin yaşatılmasının önündeki en önemli engel olmuştur.

Kültürel farklılıklar, mübadilleri Türk toplumuna karşı bazen yabancı kılmıştır. Bu nedenle Türkiye’ye geldikten sonraki en önemli sorunlardan biri de kültürel sorun olmuştur (Kaplanoğlu, 1999: 127). Çünkü göç, yalnızca coğrafi bir yer değiştirme değildir. Göç eden insanlar sadece yeni topraklara değil, aynı zamanda yeni bir topluma doğru göç ederler

(Yalçın, 2004: 12). Her ne kadar Türk toplumu mübadiller için tam anlamıyla yabancı bir toplum olmasa da, mübadillerin doğdukları topraklara özgü kimlikleri ve kültürleri vardır ve bu kimlik ve kültürlerdeki bazı öğeler Anadolu Türk kültürü ile tamamen eşleşmemektedir.

Türkiye'ye ve Türk toplumuna uyum sağlama sürecinde mübadiller, bir yandan farklılıklarını en aza indirmeye çalışmışlar, diğer bir yandan ise kimliklerinin ve kültürlerinin devamlılığını sağlamak için uğraşmışlardır. İskanı takiben kısa zaman içinde doğulan toprakları zorunlu olarak terk edişin yarattığı travma, yeni topraklarda eskiyi yaşatmak için kurulan düzenlerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, gerek kırsal gerek kentsel alanda olsun, kimlik ve kültürlerin yaşatılmasındaki en önemli etkenlerden biri mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, mübadil köy kahvehaneleri, mübadil dernek ve vakıfları ve son olarak internet ortamı bu devamlılığı sağlayan mekanlar olarak ele alınacaktır.

Mübadil Köy Kahvehaneleri

Mübadillerin Türkiye'ye yerleştikleri andan itibaren kurdukları ilk ve en eski sosyalleşme mekanı olarak köy kahvehanelerini belirtmek yanlış olmayacaktır. Kahvehaneler, gerek kimliklerin yaşatılması, gerek ortak hafızanın canlı tutulması, gerekse grup içi bağların sağlanması açısından, küçük ölçekli de olsa hala günümüzde en önemli mekanlardır.

Bir çok köy yerleşiminde kahvehanelerden başka sosyalleşme mekanı olmadığı göz önünde bulundurularak kahvehanelerin gündelik ve toplumsal hayatta çok önemli bir yer tuttuğu bir gerçektir. Köy sakinleri erkekler, özellikle de tarım faaliyetlerinin olmadığı dönemlerde zamanlarının büyük bir kısmını kahvehanelerde geçirmektedirler. Bu bağlamda, mübadil köylerindeki kahvehaneler mübadil hafızalarının canlı tutulmasını sağlamıştır. Kahvehanelerde özellikle birinci kuşak mübadiller, mübadele öncesi hayatlarından, gelenek ve göreneklerinden, mübadele yüzünden çekilen acılardan konuşmuşlar ve bu bilgileri genç kuşaklara aktarmışlardır. Bu sayede; ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller, büyüklerinin, atalarının tarihini ve yaşam tarzlarını öğrenmişlerdir. Aynı şekilde kişisel hikayeler bazen gerçek bazen de biraz abartıyla süslenmiş olarak aktarılmıştır.

Türkçeden başka bir anadile ya da dile sahip olan mübadillerin dillerinin yaşatılması açısından da kahvehanelerin önemi büyüktür. Birinci kuşak mübadiller arasında Türkçeyi Türkiye'ye geldikten sonra öğrenmiş, dil bilmemenin yarattığı sıkıntıları çok uzun süre yaşamış olanların olduğu unutulmamalıdır. Özellikle anadili Yunanca, Pomakça ve Slavca olan birinci kuşak mübadiller, iskanı takip eden yıllarda kahvehanelerde bu dilleri konuşmaya devam etmiş, diğer gruplarla olan ilişkilerinde öğrendikleri ölçüde Türkçeyi kullanmışlardır.

Günümüzde, özellikle de Marmara Bölgesi'nde, Türkçeden başka dillerin halen konuşulmakta olduğu köyler ve köy kahvehaneleri mevcuttur.

Mübadil köy kahvehaneleri, aynı zamanda gruplaşmanın ve kültürel farklılıkların getirdiği gruplar arası ayrışmalarının en fazla yansıdığı mekanlardır. Mübadillerle yerli halkın ya da mübadillerle başka bir muhacir grubunun beraber yaşadığı köylerde genelde her grubun kendi kahvehanesi vardır. Bu durum, farklı yerlerden gelmiş olan mübadillerin beraber yaşadığı köylerde de bazen karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde görünmez sınırlar koyan köyün farklı sakinleri için, bu merkezi mekan ayrımı aslında bir yandan da grubun birliğini korumak için önemlidir. Bununla beraber bu tip bir ayırım, farklı grupların bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerini sınırlandırır çünkü bu tip ilişkiler temel kültürden uzaklaşmaya neden olabilir. Ancak bu sınırlandırmanın da bir sınırı vardır. Bu durum köyün farklı mübadil, muhacir ya da yerli halklarının tüm ilişkilerini saf dışı bırakmaz. Özellikle nüfusu az olan karma köylerde bu sınırlandırma daha azdır ve genellikle de tek bir kahvehane mevcuttur. Gözlemlerimiz, bu durumda da masaların ayrıldığını göstermektedir. Köyün genelini ilgilendiren bir konunun tartışılması ya da okey ve iskambil gibi oyunların dışında genelde kişiler kendi grubundan olanlarla aynı masayı paylaşmaktadır. Bu duruma en çok Edirne'nin karma köylerinde rastlanmıştır.

Figür 1. Gündoğdu köyüne yerleşen mübadiller

Bu ayırmada konuşulan diller de önemli bir etken olmuştur. Türkçeden başka bir anadil ya da dile sahip olan mübadiller, yoğunlukla kendi dillerinden konuşan kişilerle oturmayı tercih etmişlerdir. Günümüzde bu ayırım en çok Bulgarca konuşmaya devam eden Bulgaristan muhacirleri ile Yunanca, Pomakça veya Slavca konuşan mübadillerin beraber yaşadığı köylerin kahvehanelerinde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dil sadece bir iletişim aracı olmayıp, her şeyden önce bizzat kendiliklerimizin ve anlamın kurulduğu kültürel bir inşa aracıdır (Chambers, 2005: 37).

Mübadil köy kahvehanelerinin diğer bir özelliği ise mübadele ve mübadillerin tarihini ve anılarını yaşatmak amacıyla duvarlara asılmış olan birinci kuşak mübadillerin siyah beyaz fotoğrafları, mübadele tarihi ve köyün tarihini anlatan panolardır. Örnek olarak Kocaeli'nin Gündoğdu mübadil köyündeki kahvehaneyi verebiliriz. Bu köye yerleşen mübadiller Yunanistan'ın

Drama kentinin Ionikon köyünden mübadele ile Türkiye'ye gelmişlerdir. Gündoğdu köyü, mübadillerin köye gelmesinden önce başlıca ekonomik faaliyetin ipekböcekçiliği olduğu bir Rum köyüdür. Ancak Yunanistan'da tütüncülükle uğraşan mübadiller köye yerleştikleri zaman tütün yetiştirmek için dut ağaçlarını kesip arazi açmışlar ve burada tütüncülüğe devam etmişlerdir. 1934 yılında köylerinin kalkınması için Tarım Kredi Kooperatifi kurmuşlardır. Bu dönemde birinci kuşak mübadilleri arasındaki dayanışmayı genç kuşaklara göstermeyi amaçlayan Figür 1'deki fotoğraf, köy sakinleri tarafından kahvehanenin duvarına asılmıştır.

Bazı köy kahvehanelerinde, mübadillerin fotoğrafları yerine, mübadele tarihi ile ilgili yazılar görmektediriz. Yunanistan'ın Drama kentinden mübadele ile Kocaeli'nin Avcıköy'üne iskan edilmiş olan mübadillerin kahvehaneleri buna örnektir. Avcıköy halkına göre bu tarih panosu, onlara geçmişlerini, kimliklerini, ve mübadele öncesi ve sonrasını hatırlatmaktadır.

Figür 2. Avcıköyü Tarihçesi

Bu tip fotoğraf ve panolar, mübadiller tarafından ortak hafızanın devamlılığı açısından önemli bulunmaktadır. Özellikle de genç kuşaklar için ayrı bir anlam taşıyan bu semboller, geçmişle gelecek arasında kurulmaya çalışılan bağların en basit somut örneklerindedir.

Ancak, kahvehaneler, sadece buldukları köyün erkek halkı tarafından kullanılır, diğer mübadillerle karşılaşmak için bir mekan olma özelliği taşımazlar. Bu

nedenle gerek sözlü gerek semboller aracılığıyla kimlik ve kültürlerin yaşatılması çabası her mübadil köyünün kendi kahvehanesiyle sınırlı kalmaktadır.

Dernek ve Vakıflar

Köy kahvehanelerinden çok daha geniş bir kitleye ulaşma kapasitesi olan ve farklı mübadil kuşaklarının girişimleri ile kurulmuş olan dernek ve vakıflar ise mübadil kültür ve kimliklerinin yaşatıldığı diğer mekanları oluştururlar. Yunanistan örneğinin tersine Türkiye'de mübadil dernek ve vakıfları çok geç tarihte karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'deki ilk mübadil vakfı, 2000 yılında İstanbul'da kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı'dır. 2000 yılından günümüze Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde yirmiden fazla mübadil vakıf ve derneği kurulmuştur (Tablo 3). Bu vakıf ve derneklerin bir kısmı tüm mübadillere hitap ederken

(Lozan Mübadilleri Vakfı ve Derneği), bir kısmı ise sadece belirli bir bölgeden gelmiş ve/veya belirli bir bölgeye yerleşmiş olan mübadillere hitap etmektedir (Büyük Mübadele Derneği, Samsun Mübadele Derneği).

Tablo 3. Türkiye'deki bazı mübadil dernek ve vakıfları

Lozan Mübadilleri Vakfı-İstanbul	Kartal Rumeli Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği - İstanbul
Lozan Mübadilleri Derneği-İstanbul	Mudanya Lozan Mübadilleri Derneği-Bursa
Büyük Mübadele Derneği-İstanbul	Adapazarı Selanik Türkleri Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği
Samsun Mübadele Derneği	Selanik Muhacirleri Derneği-Kocaeli
Edirne Lozan Mübadilleri Derneği	Mudanya Yalıçiftlik köyü ve Selanik Göçmenleri Kültür, Yardımlaşma, Dayanışma Derneği
Ankara Lozan Mübadilleri Derneği	Bursa Mübadele Göçmenleri Kültür ve Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
Tuzla Sosyal Dayanışma ve Yardım Derneği-İstanbul	Selanik Mübadele Muhacirleri Derneği-Antalya
Isparta Lozan Mübadilleri Derneği	Selanik Muhacirleri Derneği-Mersin
Sarıyer Lozan Mübadilleri Derneği-İstanbul	Gelibolu Lozan Mübadilleri Derneği
İzmir Lozan Mübadilleri Derneği	Selanik Türkleri ve Buca Yaylacıklılar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Derneği-Kuşadası/İzmir

Yukarıda adı geçen dernek ve vakıflar, geç kurulmalarına rağmen kısa zaman içinde mübadil ağları oluşturmayı başarmışlar, farklı şehir ve köylerde ikamet eden farklı yaş gruplarından mübadil, mübadil çocuk ve torunlarını düzenledikleri faaliyetlerle bir araya getirmişlerdir. Dernek ve vakıfların faaliyetleri henüz genel olarak şehir ölçeğinde kalmakla beraber köylere de promosyonları devam etmektedir.

Genel amaçları genç kuşak mübadillerin geçmişle olan bağlarını korumak, kimlik ve kültürlerinin devamını sağlamak, bilgilerini genişletmek ve paylaşmak ve mübadil ağı yaratmak olan bu dernek ve vakıfların kuruluşlarının çok geç bir tarihe rastlamasından dolayı faaliyetlerinde birinci kuşakların katılımı yok denecek kadar az olmuştur.

Dernek ve vakıflar konusunda, Lozan Mübadilleri Vakfı ve Derneği, gerek ilk gerçekleştirilen mübadil örgütlenmesi, gerekse en kapsamlı çalışmalar yapan vakıf ve dernek olması açısından örnek gösterilebilir. Vakfın kuruluş amacı, vakfın internet sitesinde aşağıdaki şekilde belirtilmektedir (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/hakkimizda>. Erişim tarihi: 22.03.2012):

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Yunan hükümeti arasında 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan şehrinde imzalanan “Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi” kapsamına giren mübadillerin;

Kültür, sanat, folklorik değerlerini korumak, yaşatmak,

Yakın tarihimizi ve mübadeleyi bilimsel olarak araştırmak, belgelemek,

Mübadillerin geride bıraktıkları insanlık mirası olan kültür varlıklarının korunması için çaba göstermek,

Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki dostluk, sevgi ve işbirliğini geliştirmek ve barış kültürünün yerleşmesi için çaba göstermek,

Mübadiller ve sonraki kuşaklar arasındaki sosyal ve kültürel dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlamaktır.

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda vakıf, gerek sözlü gerek yazılı tarih çalışmaları yürütmekte, mübadele arşivi oluşturmak için fotoğraf ve belge toplamaktadır. Ayrıca mübadele öyküleri yarışması düzenlemekte ve mübadil iskan yerleri, mübadil hafızaları ve mübadele tarihi ile ilgili bir çok bilimsel yayın hazırlamaktadır.

Mübadillerin kültür, sanat, folklorik değerlerini korumak ve yaşatmak adına yapılan çalışmalara örnek 2010 yılında Çatalca’da açılan Mübadele Müzesi, 2005 yılından beri çalışmalarını bir çok konserle sürdüren Mübadil Korusu ile mübadil mutfak, müzik ve dans kültürleri üzerine yapılan araştırmalar gösterilebilir.

Lozan Mübadilleri Vakfı her sene tematik mübadil buluşmaları ve yemekli mübadil geceleri düzenlemektedir. Mübadiller ve sonraki kuşaklar arasındaki sosyal ve kültürel dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar arasında olan bu organizasyonların en önemlileri, her sene mübadele sözleşmesinin yıl dönümü olan 30 Ocak’ta mübadilleri anma adına düzenlenen yemekli toplantılardır. Bu toplantılarda, onur konukları olarak kabul edilen birinci kuşak mübadillere plaket ve hediyeler verilmekte, mübadil korusu mübadil şarkılarını seslendirmektedir.

Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki dostluk, sevgi ve işbirliğini geliştirmek ve barış kültürünün yerleşmesi için çaba göstermek amacıyla vakıf, Yunanistan’daki mübadil dernek ve vakıflarıyla özellikle de kültürel mirasın korunması adına ortak projeler gerçekleştirmektedir. Bunun yanı sıra mübadelede kaybolan kişilerin bilgilerini paylaşmakta, Türkiye’den Yunanistan’a her sene birçok kez “*doğulan toprakları ziyaret*” isimli mübadil buluşmaları düzenlemekte, Yunanistan’dan Türkiye’ye gelen mübadil, mübadil çocukları ile

torunlarını ağırlamaktadır (Lozan Mübadilleri Vakfı/<http://www.lozanmubadilleri.org.tr>. Erişim tarihi: 22.03.2012).

Lozan Mübadilleri Vakfı, çalışmalarını diğer dernek ve vakıflarla işbirliği içinde sürdürmektedir. Bu kapsamda tüm mübadil dernek ve vakıfları yılda bir kez toplanarak mübadil dernek ve vakıf ağı oluşturmaya çalışmakta, mübadele ve mübadiller ile ilgili ortak çalışmalar düzenlemekte ve mümkün olan en fazla sayıdaki mübadele ulaşmayı amaçlamaktadırlar.

İnternet

Mübadil kimlik ve kültürlerinin yaşatılmasında önemli rol oynayan mekanlara son olarak internet ortamı örnek gösterilebilir. Sanal ortam, fiziksel karşılaşmanın yerini tutamasa da, günümüzde genç kuşak mübadilleri bir araya getirmekte ve farklı bir şekilde kimliklerin ve hafızanın yaşatılmasına, bu hafızanın yeni biçimler almasına ortam sağlamaktadır. İnternetin en büyük özelliği, hiç bir köy kahvehanesinin ya da dernek ve vakfın bir araya getiremeyeceği kadar çok mübadili bir araya getirebilmesidir.

Mübadil köylerini tanıtıcı siteler, mübadele ile ilgili siteler, farklı mübadil gruplarına ait siteler, forum ve bloglar gibi bir çok farklı şekilde karşımıza çıkan internet ortamları, aynı yerde doğmuş ancak farklı yerlere iskan edilmiş mübadillerin çocuk ve torunlarının buluşmasına, mübadele ve mübadele öncesi ve sonrası yaşamlar hakkında bilgi paylaşımına ve mübadiller arasında geniş bir bağ kurulmasına olanak vermektedirler.

Köylerde internet erişiminin yaygınlaşması ve mübadele üzerine araştırmaların artmasıyla beraber, mübadil köylerini tanıtıcı sitelerin sayısı hızlıca artmıştır. Özellikle 2005 yılından itibaren, genç kuşak mübadiller hem köylerinin tarihini tanıtmak hem de köyle ilgili haber ve etkinlikleri belirtmek için büyük kısmı amatör olan birçok site kurmuşlardır. Bu sitelerin çoğunda hepsinde birinci kuşak mübadillerin fotoğraflarına, bazılarında ise anılarına yer verilmiştir. İçerik açısından zengin sitelerde, köyün gelenek ve görenekleri, yemek, kıyafet ve müzik kültürleri, Türkçenin dışında ikinci bir dil kullanan mübadil köylerinin sitelerinde ise günlük hayatta sık sık kullandıkları kelimelerin listesine de rastlamak mümkündür. Mübadil yerleşimi olmayan diğer birçok köy sitesinde olduğu gibi, mübadil köylerini tanıtıcı sitelerde de sıklıkla muhtarın ve köyün bağlı bulunduğu belediyenin tanıtımı da mevcuttur.

Mübadil köylerinin internet sayfalarından sonra, mübadele ve mübadiller üzerine bilgi içeren sitelerden bahsetmek mümkündür. Bu sitelerin bir kısmı dernek ve vakıfların çalışmalarında olduğu gibi tüm mübadilleri kapsarken, diğer bir kısmı belirli bir bölgeden

gelmiş olan mübadiller üzerinedir. Mübadele tarihi ile ilgili en kapsamlı bilgiler, mübadiller ile yapılan etkinliklerin duyuru ve özetleri, mübadele üzerine yayımlanan bilimsel çalışmalar, mübadil kültürleriyle ilgili bilgiler dernek ve vakıfların sitelerinde mevcuttur. Bu sitelerin bir diğer özelliği ise mübadelede kaybolmuş olan kişilerin yakınlarının yayımladığı anonslardır. Aşağıdaki anons, Lozan Mübadilleri Vakfı'nın sitesinde "Kayıplar" başlığı altında yayımlanan anonslardan biridir:

"Annemin ailesi mübadele zamanında Yunanistan'a gönderiliyor. Fakat bir karışıklık dolayısıyla Annem kayboluyor ve Türkiye'de kalıyor. Daha sonra babamla tanışıp evleniyorlar. Annemin ailesi Yunanistan'a gitmeden önce Akdağmadeni Rumlar Köyü, Keşişler Mezrasında yaşamaktaymış. Kızları burada kaldığı için Kıbrıs Savaşından önce gelip gidiyorlardı. Savaştan sonra bağlarımız koptu ve bir daha haber alamadık. Ben 75 yaşındayım. Ölmeden önce hayatta kalan bir yakınım varsa görmek istiyorum". (Lozan Mübadilleri Vakfı/ <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-icerikler/kayıplar/> Erişim tarihi: 15.03.2012).

Belirli bir bölgeden gelen ve çoğunlukla aynı yerleşim alanlarına iskan edilen mübadil gruplarını tanıtıcı internet sitelerinin de sayıları günden güne çoğalmaktadır. Bazı siteler Balkan müzikleri eşliğinde açılmakta, bazı siteler ise ayrılık ve göçü konu alan şiirlere yer vermektedirler. Bu sitelere bir örnek zamanında Selanik Vilayeti'ne bağlı olan Vodina (Edessa) kazasından mübadele ile Türkiye'ye yerleşmiş olan mübadillerin genç kuşaklarının hazırlamış olduğu sitedir. Sitede Vodina kazasına ait bilgilere, eski haritalara, mübadele tarihine, Vodina ve çevresinde doğmuş meşhur kişilerin isimlerine, yemek ve müzik kültürlerine ait bilgilere, mübadil köylerini tanıtıcı videolara ve Rumeli şarkılarından oluşan online bir repertuara yer verilmiştir. *Selanik, Karacaova, Vodina, Edessa Mubadilleri Buluşma Noktası* isimli bu site Vodina'dan bir ova manzarasının altında aşağıdaki yazıyla açılmaktadır:

"Osmanlı Devleti zamanında Rumeli Beylerbeyi Gazi Evronos'un komutanı Karacapaşa tarafından fethedildi. 1923 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde bu bölgeden gidenlere bu yüzden Karacaovalı denir. Yunanistan'ın kuzey kısmı bölgesinde kalır. Ovada 54 köy bulunmakta bu köylerin 14 tanesi Hristiyan köyü mübadele olmayan orda kalan köylerdir. Osmanlı zamanında nüfusun yüzde 90 Müslüman Türklerden oluşurdu. Selanik sancağına Vodina'ya bağlı ovadır. Mübadeleden sonra Türkiye'den giden Hristiyan Rumlar bu bölgeye yerleştirildi, 1923 mübadelesinde tahmini 20 000 Müslüman Türk İstanbul, Edirne, İzmir, Bursa, Bilecik, Sakarya, Çanakkale, İzmit, Samsun ve değişik illere yerleştirilmiştir. Bu site işte bu 20 000 Müslüman Türkün akrabalık bağlarını kültürünü

tarihini bilgilerini canlı tutmak ve ileriki kuşaklara taşımak amacı ile hazırlanmıştır.” (Selanik, Karacaova, Vodina, Edessa Mubadilleri Buluşma Noktası/ <http://www.karacaova.tr.gg/> Erişim tarihi: 15.03.2012).

İnternetin mübadil platformu olarak kullanılmasına son bir örnek olarak forum ve bloglar verilebilir. Forum ve bloglar çok yakın zamanda kurulmuş olmalarına rağmen genç kuşak mübadillerin en sık kullandığı tanışma ve bilgi paylaşım platformlarıdır. Bu platformların arasında da Facebook en dikkat çeken ve en çok kullanıcıya sahip olanıdır. Son 5 senedir, Facebook'ta mübadele, mübadiller ve iskan yerlerini konu alan konuşma gruplarının sayısı hızlıca artmış ve üye sayıları da aynı hızla yükselmiştir. Bu grupların bir kısmı mübadil tanıklıklarını kaleme alan gazeteci yazar İskender Özsoy tarafından, bir kısmı mübadil dernek ve vakıfları diğer bir kısmı da genç kuşak mübadiller tarafından kurulmuştur. Facebook'taki bu grupların temel amaçları genç kuşak mübadiller arasında mübadele konusunda bilgi paylaşımı sağlamak ve tanışma organizasyonları düzenlemektir. Akriba arayışları, mübadele ile ilgili anı paylaşımları, doğulan topraklara yolculuk ilanları, mübadele ve mübadiller ile ilgili fotoğraflar, şarkı sözleri diğer temaları oluştururlar. Tablo 4'te Facebook üzerindeki mübadele ve mübadiller ile ilgili bazı grupların isimlerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Mübadele ve mübadiller ile ilgili Facebook'taki bazı gruplar

Selanik muhacir	Selanik Göçmenleri	Lozan Mübadilleri
Selanik Mübadilleri Türkiye'de hatta dünyada kaç kişiyiz	Patriyot	Nostaljik Tuzlalılar
Büyük Mübadele Derneği	Selanikliler	Karacaova Pomakları
Mübadelelerin son tanıkları	Selanik Muhacirleri	Selanik Göçmenleri
Edirne Lozan Mübadilleri	Yunanistan Kayalar, Vodina, Karacaova ve Notya Göçmenleri	Lozan Mubadilleri-Selanikliler
Selanik	Grevena Göçmenleri	Kastorya Mübadilleri
Lozan Mubadilleri Derneği	Bursa Selanik Göçmenleri	Vodina (Edessa) Mübadilleri
Mübadele çocuk ve torunları	Selanik Göçmenleri	Mübadil çocukları platformu
Drama Mübadilleri	Selanik Mübadilleri	Mübadilleri ve Dostları
Drama Nusratlı Mubadilleri	Selanik'ten gelen Türkler	Sarıyer Lozan Mübadilleri Derneği
Grebena Mübadilleri	Drama Kozlu Mübadilleri	Kartal Rumeli Mübadilleri Derneği
Kavala Mübadilleri	Selanik Göçmen ve Muhacirleri	Selanik-Demirhisar Muhacirleri
1924 Lozan Mübadilleri	Dramalılar	

Kaynak: www.facebook.com (Erişim tarihi: 10.01.2012)

Facebook'un dışında zengin içeriklerinden dolayı Portakalfa (Portakalfa/ <http://www.portakalfa.com> /Erişim tarihi: 15.03.2012), Giritliler Derneği (Giritliler Derneği/ <http://www.giritliyizbiz.com>/Erişim tarihi: 15.03.2012), Muhacirin Blogcu (Muhacirin Blogcu/ <http://www.muhacirin.blogcu.com/> Erişim tarihi: 15.03.2012), Lozan Mübadelesi

Blogspot (Lozan Mübadelesi Blogspot/ <http://lozanmubadelesi.blogspot.com> /Erişim tarihi:15.03.2012), Selanik Muhaciri (Selanik Muhaciri/ <http://www.selanikmuhaciri.com/> Erişim tarihi: 15.03.2012) isimli blog ve forumları da internet üzerindeki mübadele ve mübadilleri konu alan siteler arasında saymak mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada, mübadil kimlik ve kültürlerinin yaşatıldığı mekanlara değinilmiştir. Görüldüğü üzere, bu kimlik ve kültürler gerek kırsal gerekse kentsel kesimde farklı mekanlar aracılığı ile mübadele kararının üzerinden 89 yıl geçmiş olmasına rağmen yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Ancak, kimlik ve kültürlerdeki devamlılık sadece mekanların varlığına bağlı değildir. Genç kuşakların bu kimlik ve kültürleri sürdürmedeki istekleri, mübadil hafızalarını, gelenek ve göreneklerini yeni kuşaklara aktaracak mübadil çocuk ve torunlarının varlığı ve de grup içi ilişkilerin devamlılığının mübadil kuşakları için olan önemi bu devamlılığın sürdürülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle köy bazında ele aldığımızda, genç kuşakların köylerden kentlere doğru göçleri, mübadil kökenli olmayan kişilerle yapılan evlilikler ve modernleşmeye bağlı olarak gençlerin “eskiyi yaşatma” isteklerinin azalması bu devamlılığın önüne çıkabilecek engellerden bazılarıdır.

SON NOTLAR

* Dr., Öğretim Görevlisi, Yeditepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi (Fransızca) Bölümü- Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul.

¹ Bu bölümde yer alan bilgiler, doktora çalışmaları kapsamında 2008-2010 yıllarında Marmara Bölgesi'nin 90 mübadil köyünde gerçekleştirdiğim alan araştırmalarının sonuçlarından bazılarıdır.

KAYNAKÇA

ARI, K. (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BAŞGELEN, N. (2008), Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde Mübadil, Muhacir ve Mülteciler (1923-1938), İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

BAYINDIR GOULARAS, G. (2010a), Salonique en Turquie : Mutations géopolitiques et Adaptations Iconographiques, Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

BAYINDIR GOULARAS, G. (2010b), « Mübadele ve Şile », ANSAL Hacer (ed.), Ufukta Bir Işık, , İstanbul : Işık Üniversitesi Yayınları, ss. 73-80.

BEHAR, C. (1996), Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

BELLİ, M. (2006), Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi, Ekonomik Açıdan Bir Bakış, İstanbul: Belge Yayınları.

BORAN, B. (1945), Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki köy çeşidinin mukayeseli tetkiki), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BRUNEAU, M. (2006), "Les territoires de l'identité et la mémoire collective en diaspora", l'Espace Géographique, 36 (4), ss. 328-333.

CHAMBERS, I. (1995), Göç, Kültür, Kimlik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

CLARK, B. (2008), İki Kere Yabancı: Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DANACIOĞLU, E. (2008), Geçmişin İzleri, Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

ERDAL, İ. (2006), Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

GÖKAÇTI, M.A. (2005), Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

HIRSCHON, R. (1989), Heirs of the Greek Catastrophe, The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus, Oxford: Berghahn Books.

HIRSCHON, R. (2003), Crossing the Aegean, an Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey, Oxford : Berghahn Books.

HORTAÇSU, N. (2007), Ben, Biz, Hepimiz: Toplumsal Kimlik ve Gruplararası İlişkiler, Ankara: İmge Yayınevi.

İPEK, N. (2000), Mübadele ve Samsun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KAPLANOĞLU, R. (1999), Bursa'da Mübadele, Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.

KONTOGIORGI, E. (2007), Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930, Oxford: Clarendon Press.

LADAS, S. (1932), The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey, New York: Macmillan.

PEKİN, M. (ed.) (2005), Yeniden Kurulan Yaşamlar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

PREVELAKIS, G. (1995), "La notion du territoire dans la pensée de Jean Gottmann", IRD, http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/divers08-09/010014865-40.pdf

ÖZSOY, İ. (2007), İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor, İstanbul: Bağlam Yayınları.

SOYSAL, İ (2000), Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TUNÇDİLEK, N. (1967), Türkiye İskân Coğrafyası, Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü.

YALÇIN, C. (2004), Göç Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayınları.

YILDIRIM, O. (2006), Türk-Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ZENGİN AGHATABAY, C. (2007), Mübadelenin Mazlum Misafirleri: Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930, İstanbul: Bengi Yayınları.

Internet Siteleri :

Lozan Mübadilleri : <http://www.lozanmubadilleri.tr.gg>

Portakalfa : <http://www.portakalfa.com>

Selanik, Karacaova, Vodina, Edesse Mubadilleri Buluşma Noktası : <http://karacaova.tr.gg>

Ankara Lozan Mübadilleri Derneği : <http://www.ankaramubadiller.org>

Izmir Lozan Mübadilleri Derneği : <http://www.izmirimd.org>

Kartal Rumeli Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği : <http://www.kartal-rumelimubadilleri.org>

Lozan Mübadilleri Vakfı : <http://www.lozanmubadilleri.org.tr>

Lozan Mübadilleri Derneği : <http://www.lozanmubadilleri.com.tr>

Samsun Mübadele Derneği : <http://www.samsunmubadele.org.tr>

Lozan Mübadelesi Blogspot : <http://lozanmubadelesi.blogspot.com>

Muhacirin Blogcu : <http://muhacirin.blogcu.com>

Selanik Muhaciri : <http://www.selanikmuhaciri.com/2008/08/selanikli-muhacirler.html>

Türkiye İstatistik Enstitüsü: <http://www.tuik.gov.tr>

Bazı mübadil köylerinin internet siteleri :

Avcıköy : <http://www.karamurselavcikoyu.com>

Çalıköy : <http://www.calikoy.com>

Derbent köyü : <http://www.derbentkoyu.tr.com.tr>

Elbasan köyü : <http://www.elbasan.org>

Kestanelik köyü : <http://www.kestanelikliler.com>

Kızderbent köyü : <http://www.kizderbent.net>

Koruköy : <http://www.korukoy.net>